

Kraiciné Szokoly Mária

ANDRAGÓGUS SZEMMEL AZ IDEGENNYELV OKTATÁSRÓL

Európai és hazai kitekintés

Egy filológiai tanulmány adata szerint¹ a világ lakosságának több mint 70 %-a többnyelvű, ami azt jelenti, hogy az anyanyelvük mellett otthonosan mozognak és kommunikálnak más nyelveken is, többnyire a velük együtt élő, más anyanyelvű és kultúrájú nyelvközösségekkel, tehát mentalitásukban befogadják a más kultúrákat.

Már a 2000-ben, az európai nyelvi akadémiák értekezletén szorgalmazták a többnyelvűség és a kulturális sokszínűség fejlesztését, miszerint „Az európai többnyelvűség fenntartásában az idegennyelv-oktatásra fontos szerep hárul. Az idegennyelvek oktatásának legkésőbb az általános iskolában el kell kezdődnie közös európai minőségi mércéknek megfelelően. Az idegennyelv-oktatás célja két európai idegennyelven való írásos és szóbeli cselekvőképesség elsajátítása, valamint további nyelveken az értés- és olvasási készségek kifejlesztése. Cél továbbá a szomszédos országok nyelveinek megismertetése, közvetítése.”

Számos Európai tanácsi dokumentum² hívja fel a figyelmet a nyelvi, ezen belül a működőképes idegennyelvű tudás fontosságára, mivel a soknyelvű Európában a nyelvismeret a mobilitás és a társadalmi-gazdasági versenyképesség egyik fontos feltétele. Ezek között témánk szempontjából különös figyelmet érdemelnek az alábbiak.

- 2000. márc. 23-24. lisszaboni Európa tanácsi határozat, amely az idegen nyelveket befogadja az egész életen át tartó tanulás révén biztosítandó új alapvető készségeket meghatározó európai keretrendszerbe.

¹ Komlósi László-Kniff Erzsébet: *Modern Filológia Közlemények, Volumem 4/1. pp44-53. (letöltés: 2008. szept.)*

² u.a. Szerzők szerint a nyelvközösséget identitásformáló kulturális narratívák tartják össze, amelyben a nyelviség, illetve az egynyelvűség a nyelv által létrehozott társas valóságra vonatkozó reflexív élmények segítségével inherens világteljességet hoz létre. Ebben a közegben nyelv és kultúra specifikus mintázatokat sajátítanak el a nyelvközösség tagjai, amely hatékonyan működő általános társas-interaktív képességeket biztosít számukra interkulturális kontextusokban való érintkezésekhez. A közösségi nyelvek megállapodáson nyugvó közvetítőeszközöknek tekinthetők, amelyek tapasztalati élmények alapján kialakított társas valóságot hoznak létre.

- Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 22. cikke elismeri, hogy az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget.
- Az Európa Tanács 2002. március 15-16-i barcelonai nyilatkozata, amely további intézkedésekre szólított fel az alapkészségek elsajátításának javítása, különösen az ajánlott két idegennyelv igen fiatal életkorban kezdődő tanítása révén.
- „A nyelvtanulás és a nyelvi sokszínűség ösztönzése: cselekvési terv 2004-2006.” c. 2003. július 24-i bizottsági közlemény, s az azt követő, a cselekvési terv végrehajtásáról szóló 2007. szept. 25-i bizottsági jelentése.
- A képesítések és szakmai alkalmasság átláthatóságának egységes közösségi keretéről (EUROPASS) szóló 2004. december 15-i, 2241/2004/EK európai parlamenti és tanácsi határozat.
- Az „Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére” c. 2005. november 22-i bizottsági közlemény, amely felöleli a nyelvek támogatására és a polgárokkal folytatott kommunikáció javítására irányuló külső és belső fellépéseket.
- Az Európai nyelvi Kompetenciamutatóról szóló 2006. május 19-i tanácsi következtetések, amelyek megerősítették, hogy az idegennyelvi készségek, valamint a népek közötti kölcsönös megértés elősegítése a munkaerő mobilitásának előfeltétele és hozzájárulnak az Európai Unió gazdaságának versenyképességéhez;
- Az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kompetenciákról szóló 2006. december 18-i európai parlamenti és tanácsi ajánlás, melyek egyike az idegennyelven folyó kommunikáció;
- Az európai kulturális menetrendről szóló 2007. november 16-i tanácsi állásfoglalás, mely a többnyelvűséget a kulturális örökség népszerűsítését szolgáló egyik kiemelt cselekvési területként határozza meg.

A nyelvi kompetenciák fontosságát jelzi az a tény, hogy az Európai Parlament és a Tanács 2006/962/EK sz. ajánlásában megfogalmazott Európai Referenciakeret a kulcskompetenciák között első helyen a kommunikációt, második helyen az idegen nyelven folytatott kommunikációt jelöli meg, az Európai Tanácsa 2008. májusi többnyel-

vűségről szóló nyilatkozata pedig meghatározta az idegennyelvoktatás hat tudásszintjét (A1 Minimum-szint; A2 Belépő-szint; B1 Küszöb-szint; B2 Közép-szint; C1 Haladó-szint; C2 Mester-szint).

Hazánkban az elmúlt két évtizedben jelentős mértékű változások mentek végbe a nyelvoktatás területén, mégis, továbbra is kiemelten kell kezelni a felnőttek képzésében az idegennyelvoktatás kérdését. Az Oktatási Minisztérium anyag szerint: „... a lakosság nyelvtudásának javítása érdekében a nyelvoktatás és –tanulás terén is jelentős előrehaladás szükséges: növelni kell a két, vagy több idegen nyelvet beszélő, a nyelvet készség szinten használni képes diákok számát; emelni kell a tartalomalapú nyelvoktatást megvalósító közoktatási intézmények számát, valamint hangsúlyt kell fektetni a felsőoktatásra, a szaknyelvi tananyag fejlesztésre és oktatásra, a pedagógusok képzésére, átképzésére, továbbképzésére valamint a felnőttképzésre. Egyúttal a formális nem formális és informális keretek között folyó nyelvoktatás hatékonyabbá tétele érdekében a nyelvoktatás módszertani megújítása, infrastrukturális feltételeinek javítása mellett szükséges az informatika és a hírközlés nyújtotta lehetőségek maximális kiaknázása.”

Az OM Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya és az Európa Tanács Nyelvpolitikai Főosztálya szakértői csoportja által 2002.-2003-ban kidolgozott „Nyelvoktatás politikai arculat” c.³ dokumentuma összegzi a nyelvoktatás jelenlegi magyarországi helyzetét és a jövőbeli elképzeléseket. Az anyag megállapítja, hogy „a szakma orientált nyelvtanítást és felnőttoktatást folytató pedagógusok és iskolák több nemzetközi projektnek köszönhetően metodikával, szakmai kapcsolatrendszerrel és együttműködési projekt-tapasztalattal rendelkeznek.”⁴ Ugyanakkor megállapítja, hogy „a távoktatással történő nyelvtanulásnak még nincs meg a módszertani kultúrája”⁵, érdekes és meglepő az a megállapítás miszerint „A nyelvtanulás-nyelvtanítás kultúra specifikus arculata, az interkulturális és plurikulturális kompetencia szerepe mostanában kezd tudatosodni a nyelvpedagógusok zömének a fejében, és így lehetségé válik az ezekkel kapcsolatos szakmai ismeretek további bővítése.” E kijelentést az egyetemeken nyelvi tanszékeken oktató kollégák bizonyára megcáfolnák.

³ www.okm.hu „Nyelvoktatás politikai arculat” letöltés 2008 október 10.

⁴ u.o. 14. p.

⁵ u.o.15. p.

Magyarországi helyzetkép⁶

Magyarországon a nyelveket beszélők elsősorban az angol és német nyelvet birtokolják, a hosszú éveig tartó orosz nyelvtanítás nem volt eredményes. Használható angol nyelvtudással a 15-44 éves népesség 17%-a, némettudással 10%, más nyelveken a vizsgált korosztály 4%-a beszél. Orosz nyelvtudással a 30-on felülieknek csupán 2%-a rendelkezik.

A 15-44 éves magyar népesség 45%-a egyáltalán nem beszél nyelveket, a 45 év alattiaknak csak 7%-a felel meg annak az Uniós követelménynek, hogy mindenki legalább két nyelvet beszéljen az anyanyelvén kívül. Mivel a nyelvoktatás egyre inkább az oktatás középpontjába kerül (diplomaszerzés feltétele, felvételi pluszpontszám), ezért a nyelveket beszélők aránya jóval magasabb a fiatalabb korosztályokban, nagyobb arányban, több nyelvet és intenzívebben tanulnak.⁷ A 15-44 évesek 25%-a mondhat magáénak legalább B1 szintű, 30%-a A1, A2 szintű tudást, közülük 11% rendelkezik nyelvizsga szintű tudással.

A nyelvtudás erőteljesen kapcsolódik az iskolai végzettséghez, a diplomás népesség 70%-a beszél legalább egy nyelven B1 szinten, és minden ötödik beszél még egy nyelvet. Az érettségizetteknél ez 26%, az érettségivel nem rendelkezők között ez az arány 5%.

A nyelvismeret jelentőségének gyors növekedését jelzi az a tény, hogy minden tizedik 45 év alatti aktív kereső olyan munkát végez, amelynek során rendszeresen használnak idegen nyelveket. Az idegennyelv oktatása sok éven keresztül ingyenes volt – rendszerváltás óta a növekvő elvárások miatt megnőtt a nyelviskolákba, vagy magán nyelvtanárhoz járók száma. A nyelvtanulás költségeihez való hozzájárulás a leggyakoribb munkahelyi támogatási forma. A nyelviskolába járók aránya a 20-24 éveseknél lényegesen nagyobb, mint a 15-19 éves korosztálynál.

⁶ A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet a nemzeti felnőttképzési Intézet megbízásából a Nyelviskolák Szakmai Egyesületének támogatásával 2004-ben 1000 fős, véletlenszerűen kiválasztott 15-44 éves reprezentatív mintán az idegennyelvekkel kapcsolatos attitűdök, az idegennyelv tanulás és az idegennyelv-tudás felmérésére. Elsősorban a nyelvtanulási életút, a nyelvtanulási szokások és attitűdök feltárására került sor.

⁷ A felmérés szerint minden korosztály az angoltudását fejlesztené a legjobban, leginkább a 30-34 évesek, akiket a rendszerváltás a középiskolában, a nyelvtanulás szempontjából leghatékonyabb életszakaszban érte.

A fő tendencia az angol nyelv felé tolódik el, ez lesz a jövőben első idegennyelv, és a német csak az egyik lesz a második idegennyelvek között.

Kutatás a felnőttek nyelvtanulásáról

A TIT győri Pannon Egyesülete egy létrehozandó „Határon Átnyúló Felnőttképzési Nyelvi Módszertani Központ” létesítésére irányuló projekt keretében⁸ 2007 őszén kutatást végzett a felnőttek idegen nyelv ismeretére, tanulására vonatkozóan, az osztrák-magyar határ két oldalán, Nyugat-Dunántúlon, Burgenlandban, Bécsben és Alsó-Ausztria déli részén. A kutatás célja a nyelvtanulással kapcsolatos tapasztalatok összegyűjtése és összegzése volt. A helyzetelemzés célcsoportja egyrészt a felnőtt lakosság volt (nyelvtanulók és aktuálisan idegen nyelvet nem tanulók); valamint nyelviskolákban dolgozó nyelvtanárok.

A kutatás keretében megtörtént a célcsoport idegennyelv-tudásának felmérése, a fejlesztési lehetőségek keresése a térségben, továbbá tájékozódás a nyelvtanulás módszertanának, hatékonyság növelésének lehetőségeiről. *A kutatás módszere:* a reprezentatív minta (371 magyar és 150 osztrák megkérdezett) kérdőbiztos általi kérdőíves lekérdezése, valamint felnőttoktató intézményeknél dolgozó nyelvtanárok kérdőíves és interjú megkérdezése (6 magyar és 14 osztrák nyelvtanár).

Az eredmények általában a felnőttképző, különösen a nyelvtanító intézmények számára adnak friss információkat a fejlesztéshez.

Eredmények

A magyar és osztrák **„nyelvet nem tanulók” körében** a korábban választott idegen nyelvek közül a legnépszerűbb az angol, magyar oldalon másodikként a német. A határ mindkét oldalán megállapítható, hogy a jelenleg idegen nyelvet nem tanulók többsége több éven keresztül tanult nyelvet, és csak ideiglenesen, a folytatás szándékával hagyta abba.

Hasonlóan vélekednek az osztrák és a magyar megkérdezettek arról, hogy miért van szükség idegen nyelvet tanulni. Mindkét oldalon a válaszadók többsége úgy gondolja, alapvető követelmény, hogy

ma már tudjanak beszélni az emberek egy idegen nyelvet. Másodikként mindkét országban a külföldi munkavállalást jelölték meg, amelyhez szükséges az idegen nyelv ismerete.

A magyar iskolarendszerű nyelvi képzés a megkérdezettek szerint nem megfelelő. Hasonló a helyzet Ausztriában is, hiszen az ottani válaszadók többsége is úgy véli, hogy az iskolarendszer keretein belül működő nyelvi képzés összességében nem hatékony. Ezzel ellentétben valamennyi magyar és az osztrák válaszoló szerint a iskolarendszeren kívüli nyelvtanítás hatékonyan működik.

Az osztrák megkérdezettek 93,33%-a, magyarok 66,81 %-a szerint van olyan nyelvi képző központ a lakóhelyén, vagy annak 30 km-es körzetében, amely a többféle nyelvi képzés mellett vizsgáztatást is végez és figyelembe veszi a felnőttoktatásban résztvevők igényeit. Mindkét országban a nyelviskola vagy magántanár megválasztásakor elsődleges szempont az iskolatársak, barátok és munkatársak véleménye. A magyar megkérdezettek körében a második helyen a képzés utáni nyelvvizsgázási lehetőség áll, míg az osztrák válaszadók többsége az iskola gyors megközelíthetőségének szempontját részesíti előnyben. Egyetértenek azonban a határ két oldalán élők abban, hogy fontos, sőt sokak szerint nagyon fontos, hogy a nyelvet oktató tanár rendelkezzen felnőttoktatási, módszertani ismeretekkel.

Jóllehet, a magyar válaszadók többsége szerint van megfelelő oktatási intézmény a lakóhelyén, vagy annak körzetében, mégis a megkérdezettek több mint fele szerint szükséges lenne a lakóhelyén egy új oktatási tartalommal és módszertannal rendelkező intézmény felállítása. Ugyanez a helyzet az osztrák oldalon, ahol a megkérdezettek 78%-a szerint szükség van új intézményre annak ellenére, hogy szinte mindenki szerint van megfelelő, jól működő nyelviskola.

Minden megkérdezett szerint szükség van az oktatók ismereteinek bővítésére, a tudásuk frissítésére, illetve a szakmai kompetenciák fejlesztésére. Különbség van azonban abban, hogy míg a magyar megkérdezettek többsége ezt „csak” fontosnak, addig szomszédaink nagyon fontosnak találják.

A nyelvtanulás során sem az osztrák, sem pedig a magyar hallgatók nem kedvelik a nyelvtani szabályok, illetve a szavak és mondatok tanulását. A ma-

⁸ *A projekt címe: „Határon Átnyúló Felnőttképzési Nyelvi Módszertani Központ létesítése”, azonosítója: AT-HU/06/01/141*

gyar hallgatók körében a legkedveltebb a szituációk tanulása, a határ túl oldalán a történetek tanulását szeretik legtöbben.

Különbség van a határ két oldalán abban is, hogy a tanuló a nyelvtanulás folytatásakor az intézmény megválasztásánál mit venne figyelembe. A magyaroknál a nyelvvizsgázási lehetőség, az osztrákoknál az iskola közelsége és tanári kara az elsődleges szempont.

A **nyelvet tanulók közül** angolul tanulnak a legtöbben, valamilyen nyelvvoktatási intézményben, vagy magántanárnál. A magyaroknál az angol után a német a legnépszerűbb. Mind az osztrákok, mind a magyarok az idegen nyelv elsajátítására több évet fordítanak, és úgy gondolják, hogy egy idegen nyelv ismerete ma már alapvető követelmény.

A magyar nyelvtanulók véleménye szerint az iskolarendszer keretein belül működő nyelvi képzés nem eléggé hatékony, ezzel szemben Ausztriában az iskolarendszerű képzésről megoszlanak a vélemények, fele elégedett, másik fele nem. Azonban mindkét országban hatékonynak tartják az iskolarendszeren kívüli nyelvvoktatást.

Az aktuálisan nyelvet nem tanulók véleménye megegyezik a nyelvtanulókéval osztrák és a magyar megkérdezettek többsége szerint működik a lakóhelyén, vagy annak 30 km-es körzetében olyan nyelviskola, amelyik többféle nyelvi képzést és vizsgáztatást is végez, valamint figyelembe veszi a felnőttoktatásban résztvevők igényeit. A nyelviskola megválasztása során a magyar hallgatók a barátok, iskolatársak, munkatársak ajánlásait veszik figyelembe, osztrák oldalon azonban a megkérdezettek elsősorban az iskola gyors elérhetősége alapján választanak intézményt vagy magántanárt. Egyetértenek az osztrák és a magyar nyelvtanulók abban, hogy fontos a nyelvtanár módszertani és andragógusi képzettsége.

A megkérdezettek szerint mind osztrák, mind pedig magyar oldalon szükség van új oktatási tartalommal és módszertannal rendelkező intézmény felállítására. A diákok szerint fontos az oktatók tudásának frissítése és szükség van új típusú képzésekre. Egy idegen nyelv elsajátítása során a kérdőívek alapján megállapítható, hogy a hallgatók osztrák és magyar oldalon egyaránt történetek és szituációk tanulását kedvelik a leginkább, szavakat, mondatokat

és nyelvtani szabályokat azonban nem tanulnak szívesen.

A **nyelvtanárok véleménye** a határ két oldalán megegyezik a tekintetben, hogy ma már alapkövetelmény a munkaerőpiacon a használható nyelvtudás. A magyar és az osztrák tanárok egyaránt alacsony arányban vettek részt felnőttképzési módszertani továbbképzésen, pedig általában fontosnak gondolják, és számos kihívással, elvárással néznek szembe, ami az ilyen irányú továbbképzésüket indokolttá tenné. A határ mindkét oldalán fontosnak tartják, hogy több módszertani útmutató kerüljön a gyakorlatba, valamint szükségesnek érzik egy módszertani központ felállítását is.

A kutatás megerősítette a magyarországi felnőttnyelvvoktatásra vonatkozó alábbi kutatási hipotéziseinket.

- Az idegennyelvtudás kiemelt fontosságú Magyarország társadalmi-gazdasági fejlődése szempontjából. Jelentősége Magyarországon Ausztriával való összehasonlításban hangsúlyosabb kérdésként jelentkezik mind az oktatáspolitikai és a felnőttképzés-politika, mind a lakosság karrier elképzelései vonatkozásában.

- Bár az elmúlt két évtizedben számos változás következett be a magyarországi nyelvvoktatás világában, a nyelveket beszélők aránya a lakosság körében alacsony, még akkor is, ha a fiatalabb korosztályokban és a diplomások körében ez az arány magasabb.

- A magyar iskolarendszerű oktatásban az idegennyelv-tanítás nem kellően hatékony (óraszám, csoportlétszám, módszerek, egyénre szabottság).

- A nyelvvoktatás intézményrendszerében jelentős az iskolarendszeren kívüli felnőttképzés világa, különösképpen a nyelviskolák szerepe: az iskolai nyelvtanítás fontos kiegészítő intézményei, főként rájuk hárul a felnőtt lakosság nyelvi képzés és továbbképzése. Jelentős továbbá az a tény, hogy a nyelviskolák letéteményesei a nyelvvoktatás módszertani megújításának, a nyelvvoktatás területén az elmúlt években tapasztalható minőségi átalakulásnak.

- Magyarországon egyetlen a felnőttképzési programok, ezen belül a nyelvtanulási lehetőségek eloszlása országosan, ezek fele Budapesten és Pest megyében található.

- A nyelvtanárok alap és továbbképzéséből hiányzik a felnőttképzésre történő felkészítés.

A kutatás igazolta, hogy nemcsak az európai felnőttképzési dokumentumok, hanem egyre inkább az európai polgárok is kiemelkedően fontosnak tartják az idegennyelvi kompetenciák megszerzését, mert az idegennyelvtudás

- az önálló ismeret- és információszerzés feltétele: az idegennyelv használat a tanulási környezet elengedhetetlen elemévé vált;
- a diplomaszerzés feltétele;
- s nem utolsó sorban a munkaerőpiaci mobilitás feltétele, az idegennyelvi kompetencia megléte Európa szerte az otthoni és külföldi munkavállalás feltételévé vált.

A célcsoport

Ausztria: 150 fő

- Aktuálisan nyelvet nem tanuló felnőtt tanuló: 45 fő
 - Aktuálisan Nyelvet tanuló felnőtt tanuló: 105 fő;
- Módszer: kérdőív
Nyelvtanár: 14 fő. Módszer: mélyinterjú

Magyarország: 378 fő

- Aktuálisan nyelvet nem tanuló felnőtt: 235 fő
- Aktuálisan nyelvet tanuló felnőtt: 143 fő;

Módszer: kérdőív

Nyelvtanár **12 fő.** Módszer: mélyinterjú

AKTUÁLISAN NYELVET NEM TANULÓK

Ausztria (45 fő)

65% csak ideiglenesen hagyta abba és több évig tanult

Tanult nyelvek: Angol, orosz, spanyol

70%-a rendelkezik középfokú nyelvvizsgával, 4 fő felsőfokúval

Miért hagyta abba?

25% Időhiány

3% a tanult nyelv nehézsége

0% az oktató miatt

AKTUÁLISAN NYELVET NEM TANULÓK

Magyarország (228 fő)

90% csak ideiglenesen hagyta abba és több évig tanult

Tanult nyelvek: angol, német

13%-a rendelkezik középfokú nyelvvizsgával 1 fő felsőfokúval

Miért hagyta abba?

- 10% nyelvvizsga megszerzése,
- 13% időhiány,
- 5% az oktató miatt

Jegyzetek

1. Komlósi László-Knif Erzsébet: Modern Filológia Közlemények, Volume 4/1, pp 44-53. (letöltés: 2008. szept.)
2. Medián Közvélemény- és Piackutató 2004. évi kutatása az NFI megbízásából (in: 5. sz. forrás)
3. www.okm.hu Nyelvtanítás politikai arculat OM 2002-2003.
4. Matheidesz Mária, Rádai Péter, Sipos Júlia: Általánosan elérhető nyelvvizsga programok Magyarországon. NFI 2006/8;
5. www.confintea.hu: Magyar országjelentés Többnyelvűség – a Tanács következtetései. Letöltés: 2008.10.01.
6. www.nk7.hu: szekciójelentések (4. szekció) Letöltés: 2008.10.01.
7. Az Európai Parlament és Tanács ajánlása (2008. április 23.) az életen át tartó tanulás Európai Képesítési Keretrendszerének létrehozásáról. Letöltés: www.confintea.hu: 2008.10.01.

Felhasznált irodalom:

AT-HU/06/01/141 „Határon átnyúló Felnőttképzési nyelvi Módszertani Központ INTERREG projekt (TIT Pannon Egyesület) kutatása (2007. Győr-Burgenland.)
Az idegen nyelvek oktatásának alakulása az utóbbi tíz évben. 1973–1982.: Statisztikai adatgyűjtemény.
 Tudományszervezési és Informatikai Intézet, Budapest. 1984.

BOGNÁR Anikó:

Az idegen nyelvek oktatásának helye és szerepe az Európai Unióhoz való csatlakozásban.

In: Új Pedagógiai Szemle,
 1997. október

BOURDIEU, Pierre (1991):

Language and Symbolic Power.
 Polity Press.

- BUDAI Ágnes:
Élő nyelvek iskolai tanítása az Európai Unióban.
In: Új Pedagógiai Szemle, 1999 október
- CSÁNYI Vilmos (1999):
Az emberi természet.
Budapest
- GARAMI Erika, IMRE Anna:
Nemzetiségi szülők iskolázási stratégiái. Kutatási zárótanulmány,
Budapest. TÁRKI, 1995.
- IMRE Anna:
A nyelvtudás társadalmi háttere.
Iskolakultúra, 19951-2. sz.
- IMRE Anna:
Tendenciák az elmúlt évek nyelvoktatásában.
Iskolakultúra, 199515-16-17. sz.
- IMRE Anna:
Nyelv, tudás, kutatás.
Társadalomkutatás, 19941-4. sz.
- KSH: 1990. évi népszámlálás. 3. összefoglaló adatok.
Budapest. 1992.
- LANNERT Judit, Vágó Irén, Körösné Mikis Márta:
A felnőttek digitális írás és idegennyelvtudása
NFI 2006/7
- LÁZÁR Péter:
Új utak a pedagógus-továbbképzésben.
In: Új Pedagógiai Szemle, 2001/2
- MEDGYES Péter :
Angol a kommunikáció pótnyelve: Körkép az angol nyelv magyarországi oktatásáról és terjedéséről.
Magyar Pedagógia 1992, 4. sz.
- MIHÁLY Ildikó:
A multikulturális nevelésről a világban.
In: Új Pedagógiai Szemle, 2001/4
- MIHÁLY Ildikó:
Idegennyelv-oktatás a ma iskolájában a jövő Európájáért.
In: Új Pedagógiai Szemle, 2000. július-augusztus
- MENUS Borbála:
Tanuljunk nyelveket másképp!
In: Új Pedagógiai Szemle, 2000. július-augusztus
- DE SWAAN, A.:
The Evolving European Language System.
International Political Science Review,
1993Júly.
- TUSA Cecília:
A multikulturális nevelés létjogosultsága és szükségessége az Európai Unióban
- VÁGÓ Irén:
Az élő idegen nyelvek oktatása: Egy modernizációs sikertörténet.
Kézirat, Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ. 1997.
- WARDHAUGH, R.:
Languages in Competition: Dominance, Diversity and Decline.
Basil Blackwell. 1991.